

5 Bebyggelse

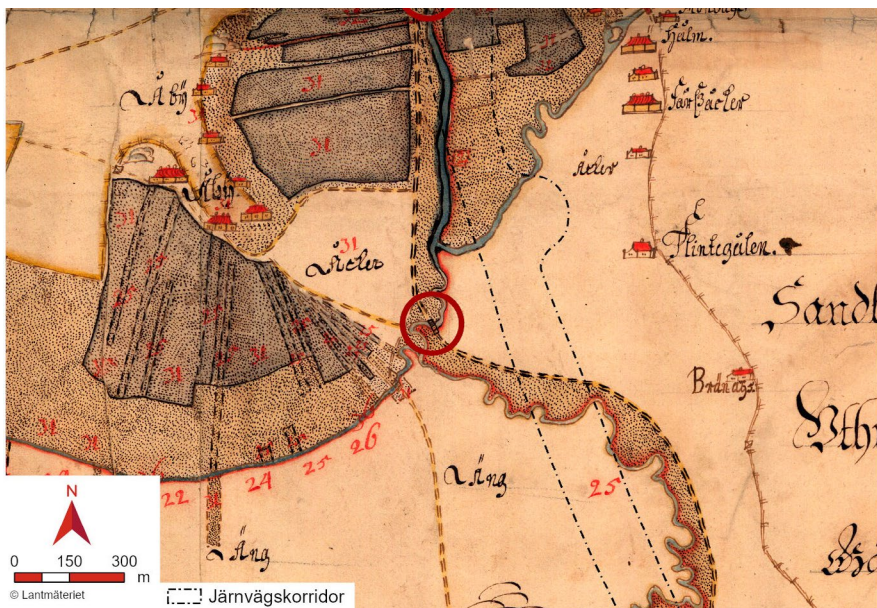
5.1 Bostadsbebyggelsens framväxt

Mölnadsfallen och Kvarnbyn är ursprunget till Mölnads stad. Mölnads centrum ligger vid det som tidigare var jordbruksmark till bland annat Åby och Mölnads byar. Här möttes den nord-sydliga kommunika-tionsleden Göteborgsvägen/Kungsbackavägen och vägen över till Kvarnbyn via Mölnadsbro. Förbindelsen syns redan på kartan från år 1694.

Figur 87: Kartan visar dagens bebyggelse.

Det har legat kvarnar vid Mölnadsfallen åtminstone sedan 1300-talet. Här maldes mjöl för hela regionen. Det har bedrivits flera olika verksamheter invid forsen, förutom kvarnarna uppfördes under 1700- och 1800-talen byggnader för papperstillverkning, oljeslageri och textiltillverkning. Området ingår i ett större vattensystem, som ända fram till sekelskiftet 1900 var den främsta transportleden mellan

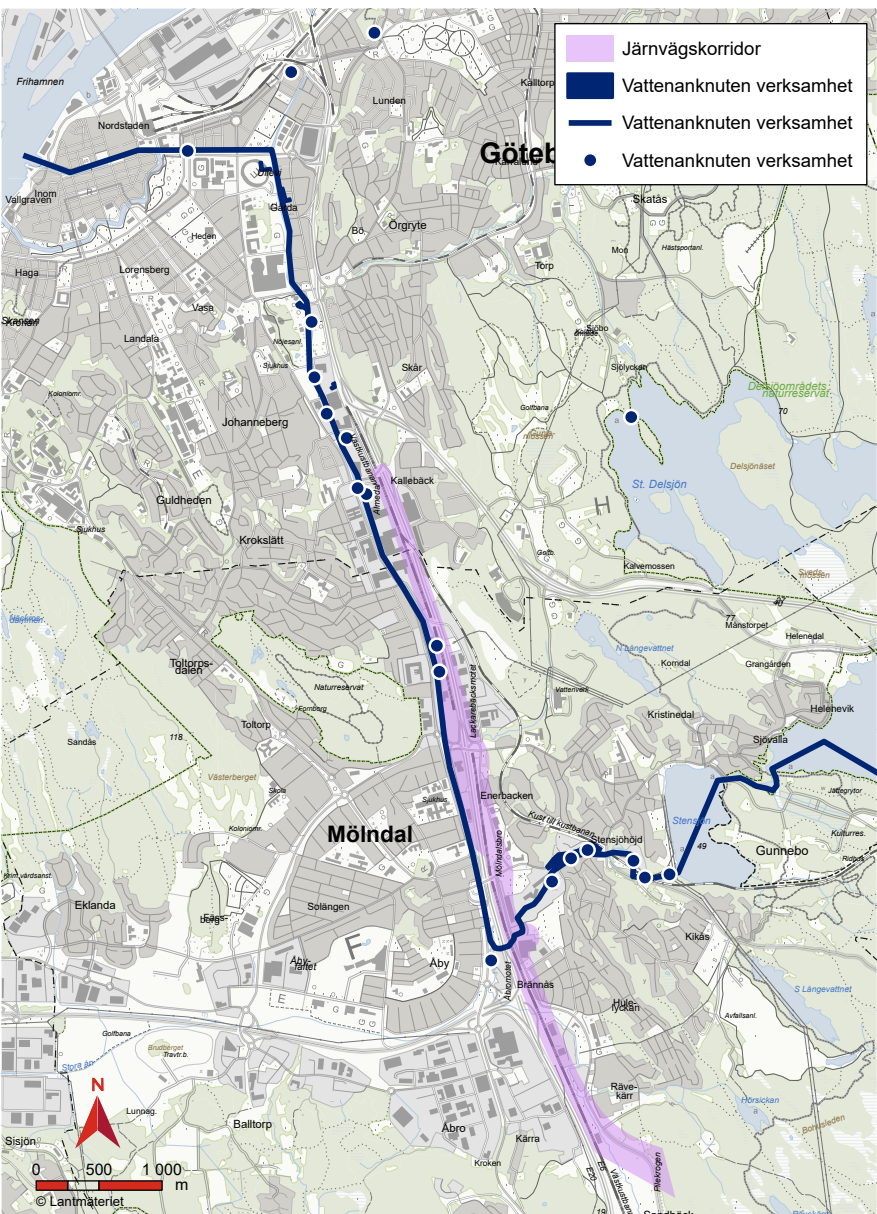

Figur 88: Åby till vänster, Mölnad till höger. Bron över ån är markerad på den geometriska avmätningen från 1694 med röd ring.

Figur 89: Papyrus fabriksområde vid sekelskiftet. Digitalt museum.

Göteborg och Mölnad. Här flottade man även timmer. Vatten-kraften och det faktum att prämtrafik kunde bedrivas på Mölnadsån medförde att Kvarnbyn under 1800-talet utvecklades till ett industri-samhälle och Mölnad till en industriort.

Figur 90: De blå prickarna på kartan visar platser för vattenanknuten industriverksamhet, det blå strecket visar flottningsleden.

Fabrikerna drog en stor mängd arbetare till sig och bostadsbebyggelse började därför växa upp omkring fallen. Dessa byggnader är främst från mitten av 1800-talet till början av 1900-talet. Byggandet reglerades inte av någon på förhand upprättad plan, utan husen uppfördes på fabrikernas och de omgivande böndernas närliggande marker i oregelbundna strukturer. Bostadsbebyggelsen i Kvarnbyn har trots förändringar genom åren bibehållit sin ursprungliga karaktär.

Nedströms fallen uppfördes en disponentvilla till pappersindustrin på 1870-talet vid namn Villa Papyrus. Runt villan anlades en stor park. Villan och parkområdet finns kvar idag, kända under namnet Villa Korndal.

Vid Mölndals Kvarnby finns idag en helhetsmiljö bestående av fabriksbyggnader, bostadsbebyggelse och institutioner som tillsammans berättar om industrisamhällets utveckling från mitten av 1800-talet och framåt. Här finns också spår från områdets förindustriella historia så som kvarngårdar och manufakturbyggnader.

Kring områdets industrier växte hela samhällen fram med exempelvis personalbostäder, handelsbodas och skolor. De flesta av dessa byggnader har idag rivits. Under och efter andra världskriget var bostadsbyggandet mycket litet samtidigt som industrier som Papyrus och Mölnlycke var i behov av arbetskraft. Bostäder till dessa ordnade man bland annat genom att flytta hit gamla militärbaracker. Standarden var mycket dålig. Dessa bostäder är idag sedan länge borta.

När befolkningen växte tillkom bebyggelse som inrymde samhällsfunktioner som skolor, bibliotek, handelsbodas och sjukhus. Dessa bekostades till stor del av fabriksägarna. Många av funktionerna samlades kring Gamla torget, som utgjorde Mölndals administrativa centrum sedan Mölndal blev stad 1922. Här låg det gamla stadshuset och här bedrevs även handel. Torget är på så vis viktigt för förståelsen av området och platsens historiska betydelse. Med den ökande befolkningen växte administrationen. När ett nytt stadshus skulle uppföras placerades det i det nya centrum som började utvecklas väster om Mölndalsån, bland annat genom de bostadskvarter som uppfördes här på 1940- och 1950-talen. Stadshuset stod klart 1962. Intill stadshuset ligger Folkets hus som invigdes 1959, de båda byggnaderna samordnades till form och placering. Folkets hus blev en tydlig symbol för arbetarrörelsen och dess position i kommunen.

5.2 Bebyggelse i ytterområdena

På 1800-talet var Mölndals ytterområden fortfarande lantliga miljöer med jordbruksbebyggelse och odlingsmarker. Här fanns endast enstaka ny bebyggelse. I början av 1900-talet ökade bebyggelsetakten något och i och med egnahemsrörelsen på 1920- och 1930-talen gick det allt snabbare.

En ny våg av egnahemsbyggen pågick sedan på bland annat Enerbacken mellan åren 1946-1950 med en relativt enhetlig trähusbebyggelse. Också i Brännås, Råvekärr och Lackarebäck växte villabebyggelse fram under denna tid.

På 1960-talet ökade bostadsbyggandet både i antal byggnader och skala. Lamellhusen vid Enerbacken uppfördes 1964. Enerbacken ingår i Mölndals stads bevarandeprogram. Det gör även bostadsområdet Åby som uppfördes mellan 1966-1968. Under 1960-70-talen tillkom radhusområdena i Brännås och bebyggelsen i Råvekärr, båda typiska representanter för sin tid.

De flesta bostadsområdena i Östra Mölndal består idag av blandad villabebyggelse från 1900-talets senare hälft och in på 2 000-talet. På sina håll är de uppblandade med radhus, kedjehus och ett antal flerbostadshusområden övervägande från 1960-talet.

5.3 Bebyggelsestrukturens framväxt

Bebyggelsen som successivt vuxit fram i Mölndalsåns dalgång har präglats av olika epokers industrikultur, från 1600-talets pappersbruksmiljö till 1700- och 1800-talens textilindustri. Mölndal var samtidigt länge ett jordbrukssamhälle och stora delar av marken i dalgången var fortfarande uppodlad långt in på 1900-talet. Endast en liten andel stadsmässig bebyggelse uppfördes under det tidiga 1900-talet.

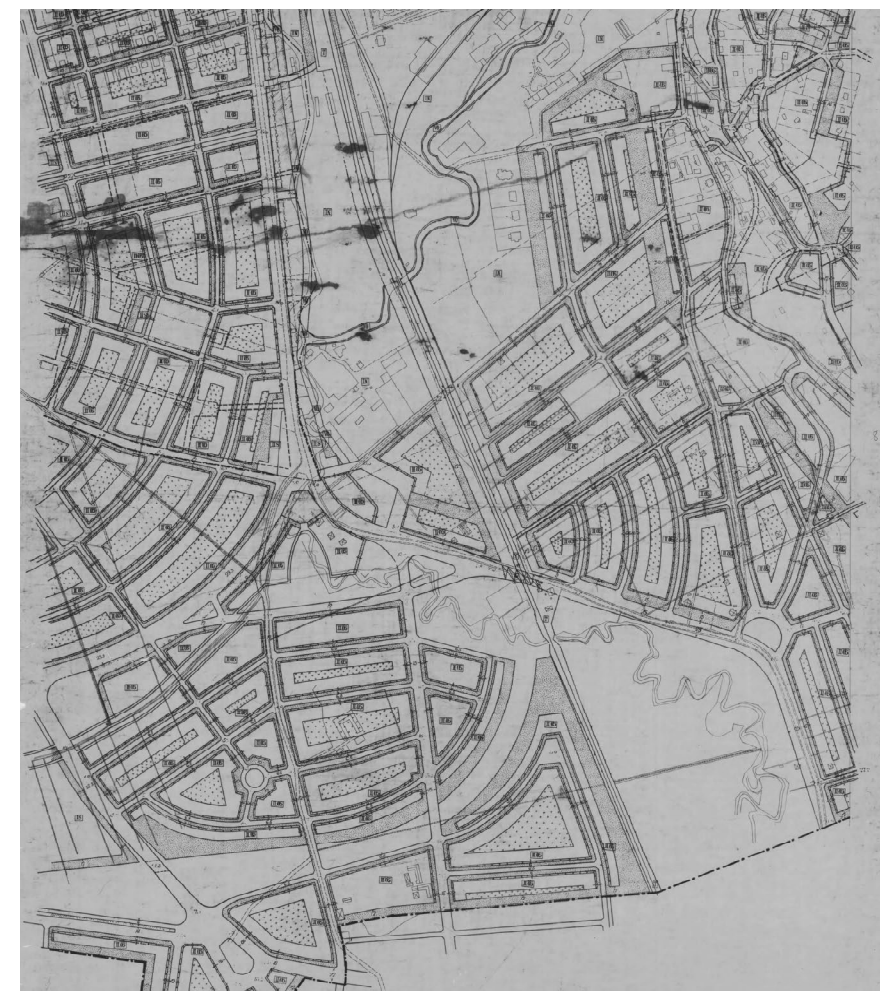
Mölndal har inte vuxit med årsringar runt en fast kärna, utan genom att flera mindre samhällen vuxit samman. Under 1900-talets första decennier byggdes Toltorpsdalen, Krokslätt och Solängen ut utanför planlagt oområde, det gör Mölndals Mölndals bebyggelsestruktur svårsläst. På 1920-talet tog man fram en generalplan för Mölndal för att råda bot på den splittrade plansituationen. Den blev dock inte genomförd annat än till mindre delar.

Figur 91: Dagens bostadsbebyggelse i Råvekärr.

Istället speglas stadens utveckling i tydliga byggperioder. Merparten av bostadsbebyggelsen har tillkommit sedan 1950-talet, en tid som präglades av stark utveckling och framtidstro. Miljonprogrammet under 1960- och 70-talet representeras i Mölndal av bebyggelse i mindre skala, i form av flerfamiljshus i tre våningar och småhusområden. Befolkningsutvecklingen medförde byggande av offentliga lokaler för skola, vård, idrott och offentlig förvaltning.

Mölndals innerstad har genomgått stora förändringar under de senaste åren, exempelvis genom anläggandet av Mölndals torg och uppförandet av Mölndal Galleria. Idag fortsätter förtätningen av bebyggelsen i dalgången med både bostäder och verksamheter.

Figur 92: Utdrag ur Albert Lilienbergs stadsplan, upprättad år 1928. I mitten syns Forsåker och Mölndalsån, Stora delar av planen har inte förverkligats.

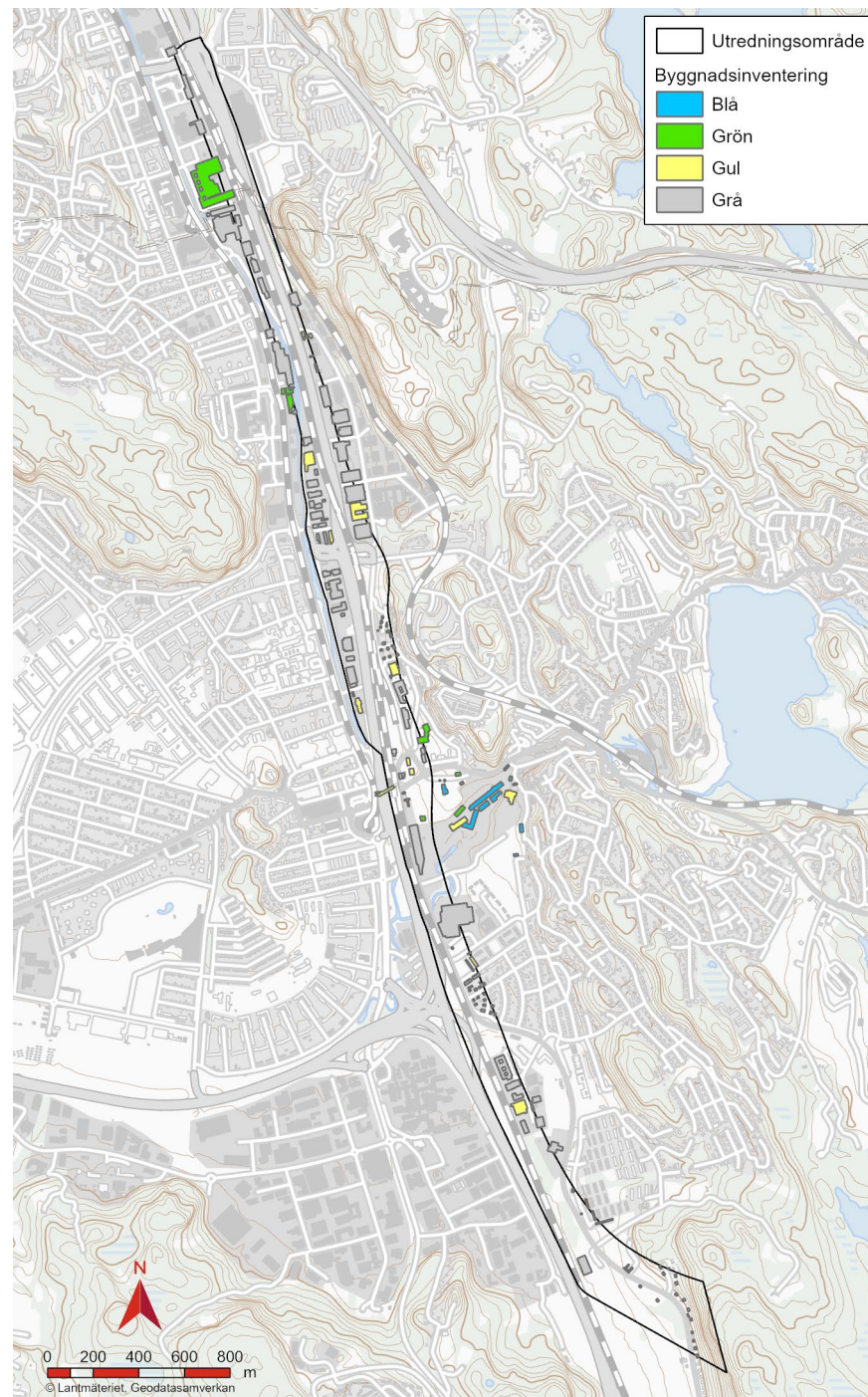
5.4 Byggnadsinventering

Under hösten 2022 har en byggnadsinventering med syftet att identifiera kulturhistoriskt värdefulla byggnader genomförts.

141 byggnader har inventerats inom järnvägskorrodoren. Utöver dessa har ytterligare 17 byggnader inom det så kallade Forsåkers bruksområde som ligger i anslutning till delsträcka Station Mölndal inventerats.

Inventering har sammanfattats i en rapport, Byggnadsinventering kulturhistoriska värden, Ny järnväg Göteborg-Borås, Delen Almedal-Mölndal. Utöver rapporten finns också samtlig information för alla inventerade byggnader sammanställda i en GIS-karta.

Arbetet med inventeringen har utgått från en metod där samtliga byggnader som inventerats, bedömts och klassificerats enligt en fyrgradig skala; BLÅ, GRÖN, GUL och GRÅ.

Figur 93: Klassificerade byggnader vid järnvägskorridoren.

Skala klassificering

BLÅ - blå är den högsta klassen och omfattar bebyggelse som bedöms ha synnerligen höga kulturhistoriska värden.

GRÖN - grön klassning innebär också ett högt kulturhistoriskt värde och betyder att bebyggelsen bedöms vara särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt.

GUL - Gul är den tredje klassificeringsnivån. Byggnad markerad med gult innebär att bebyggelsen bedöms ha ett visst kulturhistoriskt värde.

GRÅ - Byggnad markerad med grått innebär att bebyggelsen inte går att hänföra till någon av ovanstående kategorier, oftast beroende på att den inte bedöms ha tillräckligt höga kulturhistoriska värden.

Byggnaderna har endast bedömts översiktligt och exteriört med visst fokus på äldre ursprungliga fasadmaterial och fönster.

De totalt 158 byggnaderna som inventerats har klassificerats enligt följande:

- Blå: 10
- Gröna: 24
- Gula: 20
- Grå: 71

5.5 Industrimiljöer

Den bebyggelse som successivt vuxit fram i Mölndalsåns dalgång har präglats av olika epokers nyttjande av vattnet från 1700-talet och framåt. Under slutet av 1700-talet och hela 1800-talet växer framförallt textilframställningen från hantverksmässig tillverkning till textilindustri. Stora delar av marken i dalgången var dock fortfarande uppodlad långt in på 1900-talet.

Mölndals Kvarnby har haft en avgörande betydelse för hela Göteborgs-regionens utveckling. Vattenkraften i forsen har alltsedan medeltiden utnyttjats för att framställa olika produkter. Inriktningen på de verksamheter som bedrivits längs med forsen har under århundradena ständigt anpassats till samtidens efterfrågan. Den har gått från jordbrukssamhällets kvarnbehov via 1600- och 1700-talens behov av manufaktur tillverkade varor till 1800- och 1900-talets industriella

massproduktion. När Göteborg grundades donerade kronan 17 kvarnar till staden och de blev en viktig inkomstkälla. Mölndalsån fick tidigt stor betydelse som transportled in till Göteborg.

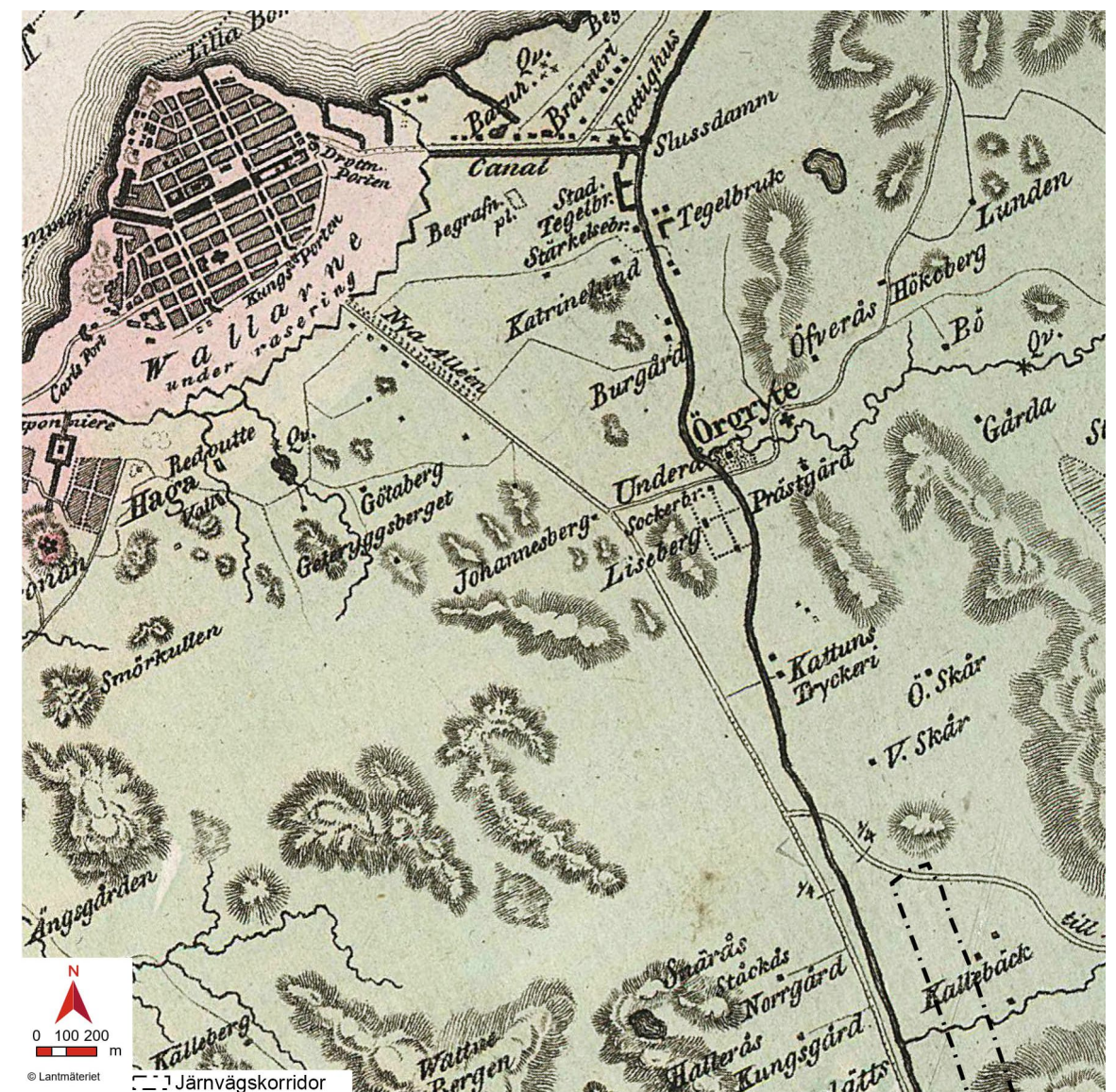
En karta från 1694 visar en bro och en kvarn i Mölndalsån, vid dagens Kvarnbyn. Nästa kartgeneration, från 1726, visar en rad detaljer i Kvarnbyn, med mängder av kvarnar längs med fallen och uppgifter om ägare. Redan nu användes vattenkraften inte bara till mjölkvarnar utan även för andra ändamål. En (vadmals)stamp är markerad på en ö och visar på vattenkraftens betydelse för textiltillverkningen. Under 1700-talet ökade bok- och tidningsproduktionen vilket gjorde pappers-tillverkning till en av huvudverksamheterna vid Mölndalsfallen. Redan 1653 grundades det första pappersbruket vid Mölndals ström. Korndals Pappersbruk, senare Papyrus AB.

I slutet av 1700-talet började köpmän och industriidkare köpa upp mark vid Mölndalsån och industrialiseringen av dalgången tog sin början. Läget var attraktivt eftersom landsvägarna från Halland och Sjuhäradsbygden möttes här.

Under första hälften av 1800-talet lokaliserades textilindustri ofta till vattenfall, som i Mölndal och Mölnlycke. Det behövdes också vatten till bomullsindustrins färgerier. Flera av dem grundades i Almedalsområdet. I början av 1800-talet fanns också ett antal konkurrerande tvål- och såpfabriker kring Kallebäcksbro. Litet längre norrut låg flera garverier. Trakten var alltså ett kluster för flera branscher redan på 1850-talet. Byggnaderna låg tätt.

Figur 94: Den geometriska avmätningen från 1726 visar kvarnar och vadmalsstamp i Mölndalsån.

Figur 95: Kopparsticket från år 1809 visar på flera olika industrier utefter ån.

Figur 96: Verksamhetsbyggnader placerades alldeles invid ån.

Mot slutet av 1800-talet tillkom större etableringar. En sluss byggdes 1873 vid Drottningtorget inne i Göteborg vilket underlättade transporterna på ån. Textilindustrin dominerade med Almedals och Krokslätts fabriker, men där fanns också Lyckholms Bryggeri. Under 1800-talet etablerades oljeslagerier för utvinning av linolja, som under andra världskriget övergick till att tillverka produkter för färgindustrin.

Mölndalsån bidrog med processvatten och fungerade som godstransportled till hamnen i Göteborg. En tid fanns till och med passagerartrafik på ån. Mölndalsån var även avloppsdike. I början av

Figur 97: Fabriksbyggnader tillhörande Lyckholms bryggeri som ligger norr om järnvägskorridoren.

1900-talet ansågs Mölndalsån vara landets mest förorenade vattendrag. Sannolikt på grund av detta hade Lyckholms Bryggeri en egen vattenledning från Kallebäcks källa för att få gott och rent vatten till sitt öl. Från källan fanns redan på 1700-talet en ledning för dricksvatten in till Domkyrkoplan i Göteborg.

Den bebyggelse som successivt växte fram i Mölndalsåns dalgång präglas av olika epokers industrikultur från 1700-talet och framåt. Almedals tidiga byggnader är bland annat Strykjärnet, kontoret och färgeriet. Lyckholms bryggeri utgör en väl bibehållen industrimiljö med bryggeri invid Mölndalsån från 1880-1890-talen. Industrierna

Figur 98: Disponentvillan vid Lyckholms bryggeri som ligger norr om järnvägskorridoren.

i området utvecklades fram till första världskriget, flera av dem blev marknadsledande. Därefter gjorde konkurrens från utlandet, omoderna anläggningar och strukturomvandlingar att verksamheter lades ner eller flyttade utomlands. Kvarnverksamheten vid Mölndalsfallen upphörde på 1940-talet. Den sista textilindustrin i Mölndal avvecklades i början av 1980-talet. I samband med detta gjorde Mölndal en övergång från tung industri till kunskapsindustri. Många av de äldre fabriksmiljöerna har under årens lopp rivits för att ersättas av nya eller för att de blivit över och utan användning. Många har också rivits i samband med infrastruktur- och ombyggnader.